

Ulrich Reuling, Daniel Stracke, *Quedlinburg*, oprac. kart. Th. Kahling, D. Overhageböck, red. D. Stracke, Institut für vergleichende Städtegeschichte, Münster 2006 (Deutscher historischer Städteatlas, red. W. Ehbrecht, P. Johaneck, J. Lafrenz, 1), s. 12, tablic 12.

Niemcy mają wyjątkowo bogatą tradycję w dziedzinie edycji atlasów historycznych miast. Obok serii głównej, w której od 1973 r. ukazało się 51 zeszytów, wydawane są też serie regionalne: dolnosaska, reńska, westfalska i heska¹. Największe zasługi ma na tym polu działający w Münster Instytut Historii Porównawczej Miast. Polskie edycje oparte są na tych właśnie wzorcach. W ramach przygotowania ich pierwszych zeszytów, dotyczących miast pruskich², Roman Czaja odbył staż we wspomnianym instytucie. Jednak polska koncepcja od początku różniła się znacznie od swego niemieckiego pierwowzoru, mając o wiele bogatszą treść. Jeszcze dalej w tym kierunku poszła druga polska seria – śląska³. Zdecydował o tym postęp techniki drukarskiej. W latach siedemdziesiątych, gdy ustalano formę edycji niemieckiej, druk wielu barwnych tablic o dużym formacie był zbyt kosztowny. Przyjęte wtedy standardy zostały raz jeszcze potwierdzone w 1995 r. i były w niemieckiej edycji dotąd stosowane. Omawiany tu zeszyt stanowi pierwsze odejście od tej praktyki. Jest on kontynuacją dotychczasowej edycji ogólnoniemieckiej, przygotowaną przez to samo grono specjalistów z Instytutu Historii Porównawczej Miast. Wydawcy postanowili jednak otworzyć nową serię z odrębną numeracją i zmienionym tytułem, nawiązującym zresztą do atlasów spoza niemieckiego obszaru językowego⁴.

¹ *Deutscher Städteatlas*, wyd. i oprac. H. Stooß, Dortmund 1973-; *Niedersächsischer Städteatlas*, oprac. P. Jonas, Hannover 1922-; *Rheinischer Städteatlas*, wyd. G. Droege, Köln [i.e. Pulheim]–Bonn 1972-; *Westfälischer Städteatlas*, wyd. i oprac. H. Stooß (od z. 7, wyd. W. Ehbrecht), Dortmund 1975- (Veröffentlichungen der historischen Kommission für Westfalen, 36); *Hessischer Städteatlas*, wyd. U. Braasch-Schwersmann Sonst, Marburg 2005-.

² Edycję polską stworzył: *Elbląg*, oprac. historyczne R. Czaja, oprac. kart. Z. Koziół, Toruń–Wrocław 1993 (*Atlas historyczny miast polskich*, t. I: *Prusy królewskie i Warmia*, red. A. Czacharowski, z. 1).

³ Pierwszy zeszyt: *Wrocław*, red. M. Młynarska-Kaletynowa, Wrocław 2001 (*Atlas historyczny miast polskich*, t. IV: *Śląsk*, red. M. Młynarska-Kaletynowa, z. 1 – zawiera 39 tablic).

⁴ W tytule edycji austriackiej i w dotychczasowych niemieckich brakowało przy-

Ma ona objąć wybrane ośrodki z różnych regionów kraju, reprezentujące zróżnicowane typy miast. Zasady doboru tych przykładów ani tytuły następnych zeszytów nie zostały przez wydawców sprecyzowane. O wyborze Kwedlinburga zdecydowało jego znaczenie polityczne w X–XI w. oraz dobry stan zachowania układu urbanistycznego i znacznej części zabudowy. Warto też dodać, że cieszy przedstawienie ośrodka o złożonej strukturze osadniczej i administracyjnej, stanowiącego wyjątkowo ciekawy przedmiot studiów. Stan rozpoznania jego dziejów jest bardzo zróżnicowany. O ile początki rozwoju osady, aż po ukształtowanie się jednolitego miasta komunalnego (połowa XIV w.), cieszyły się zainteresowaniem badaczy, o tyle okresy późniejsze znane są bardzo słabo. Jednym z celów omawianej edycji jest stymulacja dalszych badań i przezwyciężenie tych dysproporcji.

Atlas składa się części opisowej, opatrzonej zresztą wieloma ilustracjami, oraz barwnych tablic na luźnych kartach. Po krótkim wstępie, omawiającym genezę edycji, następują komentarze redakcyjne do wybranych tablic. Część główną stanowi zarys historycznego i topograficznego rozwoju miasta, opatrzony pełnym aparatem naukowym. Dodatkowo zamieszczono również wybór literatury dotyczącej historii miast (zasadność umieszczania tu takiego zestawienia budzi wątpliwości) i, osobno, selektywną bibliografię do dziejów samego Kwedlinburga.

Tablica pierwsza zawiera, zgodnie z zaleceniami Commission Internationale pour l'Histoire des Villes, pierwszy dostępny plan katastralny w skali 1:2500. W przypadku Kwedlinburga najstarszy zachowany plan z 1840 r., nieobejmujący jednak centrum, trzeba było uzupełnić na podstawie późniejszego o blisko 60 lat opracowania w skali 1:500 i 1:1000. Granice działek z tego okresu przedstawiono na osobnym planie, załączono też wykaz ich właścicieli z 1878 r. wraz z konkordancją nazw ulic sprzed tej daty i po niej oraz współczesnych. Największą grupę planów stanowią reprodukcje planów miasta (1782, 1878, 1981/1988) i map okolicy (1822/1823, 1903, 1919/1934, 1997). Osobno przedstawiono wiek zachowanych domów z muru pruskiego oraz dwa zdjęcia lotnicze: Góry Zamkowej (Schloßberg) z 1929 r. i Starego Miasta z 1997 r. Trudno zrozumieć, dlaczego zabrakło ujęcia całego historycznego centrum, a w szczególności Nowego Miasta. Fazy rozwoju miasta do około 1900 r. zobrazowano na jednej tablicy.

Wydawcy położyli więc akcent na materiały źródłowe. Stosunkowo niewiele miejsca pozostawili natomiast na kartograficzne przedstawienia wyników badań. W tym aspekcie niemieccy autorzy zdecydowali się pójść inną drogą niż obrana w polskich edycjach, w których publikacja wyników badań zajmuje znaczną część zamieszczonych tablic, obszerniejszy jest też tekst opisujący dzieje miasta. Trudno jednoznacznie wartościować taki wybór. Z jednej strony, atlas niemiecki będzie uboższy w warstwie informacyjnej.

miotnika „historyczny”, obecnego w atlasie belgijskim, francuskim, brytyjskim, irlandzkim, włoskim, chorwackim, holenderskim, polskim, rumuńskim, szwajcarskim, skandynawskim i czeskim.

Szczególnie dla historyków zajmujących się historią porównawczą dostęp do rekonstrukcji osadnictwa w poszczególnych okresach oraz wybranych aspektów topografii miejskiej jest nieocenioną pomocą. Z drugiej jednak, wskutek postępu badań, mogą one względnie szybko stać się nieaktualne. Dotyczy to jednak raczej tylko szczegółów, a nie całościowego obrazu. Ponadto takie ryzyko związane jest przecież z każdą publikacją badań. Decyzję niemieckiego wydawcy przyjmuję więc raczej z żalem niż z satysfakcją.

Od przedstawienia wyników studiów o zróżnicowanej wiarygodności nie dało się zresztą uciec. Główna partia tekstu i przeglądowy plan faz rozwoju osady mają taki właśnie charakter. Jak można wskazać na przykładzie historii gminy nowomiejskiej, nawet w bardzo skrótovej prezentacji znalazły się tezy wątpliwe i ewidentne błędy. Nowe Miasto Quedlinburg pojawiło się w źródłach po raz pierwszy w 1221 r. Miało regularny układ ulic, kształtowany wyraźnie według z góry powziętego planu. Miało własny plac, prawo do własnych urzędzeń handlowych, pobierania cła i bicia monety; do połączenia ze Starym Miastem w 1330 r. stanowiło autonomiczną gminę. Hermann Lorenz wiązał jej początki z działaniami wojennymi w tym rejonie w 1180 i 1217 r.; okoliczna ludność miała uciekać pod osłonę murów staromiejskich, a następnie założyć obok nich osadę⁵. Jednak tylko ten drugi konflikt wywarł swój wpływ na układ sił w samym mieście, a przyjęcie powstania miasta ponad czterdzieści lat przed jego pojawieniem się w źródłach wymaga rzetelnego uzasadnienia – np. w wynikach badań archeologicznych lub architektonicznych⁶ – a tego brak. Najnowsza monografia przyjęła mimo to bez zastrzeżeń tezę Lorenza i datuje Nowe Miasto na koniec XII w.⁷ Wydawcy atlasu zdają się szukać kompromisu między stanowiskiem literatury i wzmiankami źródłowymi, kładąc lokację na około 1200 r. W rzeczywistości brak jednak przesłanek dla innej datacji niż po prostu przed 1221 r., ze wskazaniem na koniec drugiej dekady XIII w. Nowomiejskie mury są poświadczane po raz pierwszy w 1255 r.⁸; wydawcy atlasu mylnie odnoszą do tej gminy postanowienia układu z 1225 r. i taki, błędny czas powstania obwarowań podają na odnośnej tablicy. Jednocześnie przyjmują za starszą literaturą, że pierwsza lokacja objęła jedynie część

⁵ H. Lorenz, *Werdegang von Stift und Stadt Quedlinburg*, Quedlinburg 1922 (Quedlinburgische Geschichte, 1), s. 112.

⁶ A. Brinkmann, *Beschreibende Darstellung der älteren Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Stadt Quedlinburg*, cz. 2, Berlin 1923, s. 94, przyjmuje wprawdzie istnienie nowomiejskiego kościoła św. Mikołaja już w 1163 r., „da die Anlage der Neustadt von vernherein auf eine solche Bedacht nimmt”, czyli zupełnie bezpodstawnie.

⁷ K. Militzer, P. Przybilla, *Stadtentstehung, Bürgertum und Rat: Halberstadt und Quedlinburg bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, Göttingen 1980 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 67), s. 132.

⁸ Tamże, s. 134 n.; *Urkundenbuch der Stadt Quedlinburg*, oprac. K. Janicke, Halle 1873 (Geschichtsquellen der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete – Geschichtliche Vereine der Provinz Sachsen, 2), nr 37.

obszaru opasanego murami, a rozszerzenie miasta aż po ich linię nastąpiło dopiero na przełomie XIII i XIV w.⁹ Choć stopniowe zabudowywanie przestrzeni miejskiej jest bardzo prawdopodobne, a w przypadku kilku działek położonych na podmokłym brzegu rzeki potwierdziły to wykopaliska, parcelacja całego obszaru wewnątrz obwarowań dopiero kilkadziesiąt lat po wzniesieniu tych ostatnich jest tezą nie do przyjęcia.

Można przypuszczać, że w odniesieniu do innych, lepiej zbadanych członów zespołu osadniczego, popełniono mniej błędów. Zresztą również przedstawienie początków Nowego Miasta jest w ogólnych zarysach poprawne. Wskazane wyżej drobne uchybienia nie podważają wysokiej oceny całej publikacji. Wzbogacenie formuły niemieckiego atlasu historycznego miast o nowe treści jest dla historyków niewątpliwie dobrą wieścią i z niecierpliwością będziemy oczekiwać nowych zeszytów tej serii.

Marek Słoń

⁹ Argumentem za późnym rozplanowaniem wschodniej części Nowego Miasta ma być zdaniem autorów lekkie odchylenie przebiegu ulicy przy ufundowanym w końcu XIII w. klasztorze augustianów (s. 5), jednak tak drobne nieregularności dotyczą wszystkich ulic osady, również tych datowanych na początek XIII w.